

УТВРЂЕЊА У СРБИЈИ – ДРЕВНИ КРУШЕВАЦ

ТВРДИ ГРАД КНЕЗА

Најстарији писани извор у коме се помиње насеље и утврђење под називом „Крушевац” потиче из 1381. године. За свега неколико година од настанка тај „тврди град” кнеза Лазара, како су га називали, постао је значајно политичко, војно, привредно, трговачко и културно средиште. Његово златно доба трајало је до 1454. године, када је потпао под отоманску власт и убрзо постао „шарени град” – Алице Хисар.

Упитомој и плодној долини реке Расине, између некадашњих средњовековних области Левач и Темнић на северу, Жупе и планинских масива Јастрепца и Копаника на југу, смештен је древни град Крушевац – престоница славног и благоверног српског кнеза Лазара (Хребељановића).

Према предању, назив Крушевац дугује облом речном камену „крушцу”, којим је, највећим делом, зидана та средњовековна фортификација.

Након смрти последњег владара из светородне династије Немањића, цара Стефана Уроша V Нејаког, 1371. године, моћно српско царство запало је у дугогодишњу кризу која је довела до јачања појединих области, чак и до одвајања и осамостаљивања оних периферних. У таквој ситуацији, свестан опасности која је долазила услед постепеног напредовања младе отоманске државе у правцу запада, кнез Лазар, син Прибца Хребељановића, великог логотета (канцелара) на двору цара Стефана Душана IV Силног, почео је да ојачава и проширује своје области како би покушао да обнови некада снажну српску државу.

У својој престоници Крушевцу, исте године када је у двору у Неродимљу преминуо последњи српски цар, кнез Лазар почео је да гради утврђени град који је требало да послужи као његово седиште и средиште обновљене српске позносредњовековне државе. Мудром политиком, династичким браковима, речју (дипломатијом) и мачем

ЛАЗАРА

УПУТСТВО ЗА ОДБРАНУ И БОРБУ

Једно старо упутство за одбрану града пред опсаду и борбу сведочи:

„Спреми довољно намирница и цистерну за воду да не би трпео од жеђи; спреми сумпора, смоле и зејтина да би тиме могао палити непријатељске машине; спреми још дрво и гвожђе за стреле, машине и остале потребе; спреми конопце и говеђе жиле за луке и балисте; спреми коже да би њима покрио своје машине и зграде да их непријатељ не запали; најзад спреми на кулама и зидовима довољно камења за бацање. Непријатељске машине покушај да запалиш испадима посаде тајно ноћу или запаљивим стрелама, или их руши камењем из машина. Исто ово чини и са дрвеним нападачевим направама близу твојих зидова; ове можеш чак и гвозденим кукама помоћу конопца закачити и извући на бедем. Ако непријатељ копа лагуме да би покопао зидове пресретни га лагумима које ћеш ти ископати. Ако непријатељ успе да направи продор у зиду, затвори брешу гредама и камењем, а по могућству и новим каменим зидом позади“...

(ратовима), снажио је и постепено ширио своју област, која је у историографији названа Моравском Србијом.

Бисер српске сакралне архитектуре

Најстарији писани извор у коме се помиње насеље и утврђење под називом „Крушевац“ потиче из 1381. године. То сведочи да је за свега неколико година од свог настанка тај утврђени град постао значајно политичко, војно, привредно, трговачко и културно средиште.

„Тврди град Крушевац“, како га у својим записима описује мудри Константин Филозоф, врло брзо постао је средиште српске државе и снажног отпора моћним освајачима, који су надирали са Истока.

Осим двора, изграђеног за потребе кнежевске породице, у утврђењу су се налазили различити јавни објекти и здања намењена смештају оружане посаде. Ипак, као и у позном средњем веку, крушевачки утврђени град и данас је познат по бисеру српске сакралне архитектуре и јединој очуваној дворској цркви на овим просторима – храму посвећеном првомученику и архиђакону Стефану (Лазарица).

Црква Светог Стефана је придворна богомоља, коју је кнез Лазар подигао унутар зидова новосаграђеног града Крушевца, највероватније између 1377/1378. и 1380. године. После ослобођења од Турака у XIX веку изведено је више аматерских обнова. Првобитни изглед враћен јој је изузетним рестаураторско-конзерваторским подухватом архитекте Пере Ј. Поповића из 1904–1908. године.

Храм припада првој фази моравског стила, са тролисном основом сажетог типа, са три травеја, куполом над средњим и припратом која је првобитно имала бочне пролазе. Над припратом се издиже кула-звоник са катихуменом и капелом на спрату. Црква је зидана по византијском моделу, наизменичним смењивањем хоризонталних редова каменних тесаника са по три реда опеке. Примењен је и посебан поступак извлачења широких спојница малтера, које излазе из равни зида. Камени преплети око прозора и перфориране розете представљају најефектније декоративне елементе који, уклопљени у добро замишљене и пропорционисане архитектонске облике, чине изузетно складну целину.

Изгледа да живопис првобитно није ни постојао, а цркву је, по свему судећи, осликао зограф Андра Андрејевић са својом дружином тек 1737–1740, од чега су сачувани само фрагменти. Иконостас из 1844, вероватно рад сликара Живка Павловића, очуван је у целини и конзервиран 1989, када су изведени и радови на заштити архитектуре.

Дворска црква Светог првомученика и архиђакона Стефана проглашена је за споменик културе од изузетног значаја за Републику Србију.

Изградња града

Свестан да његову државу непосредно угрожава моћно Отоманско царство, кнез Лазар је одлучио да свој двор изгради на северу, далеко од главних праваца надирања отоманске војске. Изабрао је Крушевац, који је својим географским и стратегијским положајем највише одговарао његовим потребама. Ако није пре, сигурно је да је

кнез Лазар одмах после смрти последњег српског цара почео са припремама да изнад насеља Крушевац на вишој тераси према Западној Морави сагради утврђени град. Податке о томе забележили су Константин Филозоф, биограф кнеза и деспота Стефана, најстаријег сина кнеза Лазара, и Јаков Лукари, историчар. Јаков изричито каже да је Крушевац подигао Лазар, „кнез од Србије и Јастрепаца“. Константин тврди исто.

Насеље је подигнуто на ушћу Расине у Западну Мораву, непуних 14 километара удаљеном од Јужне Мораве у подножју беспутног Јастрепаца, који се с југа могао заобићи само кроз клисуру између њега и Копаоника, и својим географским и стратегијским положајем омогућавало је кнезу Лазару остварење његових планова.

Утврђени град грађен је ужурбано. Кнез Лазар је из Новог Брда довео у Крушевац своје најбоље градитеље и мобилисао околне себре. Изградња крушевачког града морала је трајати дуже од две године. На тај закључак наводи и ужурбана припрема кнеза Лазара за одбрану државе, а и за обрачун са Николом Алтомановићем, моћним и осيونим велможом, који је био стална претња опстанку његове државе. Мало је вероватно да би у таквим приликама кнез Лазар одуговлачио са изградњом своје престонице. Ако је тако, онда је крушевачки град саграђен до 1373. године, што никако не значи да и после тога није дограђиван.

На основу очуваних рушевина и делимичне реконструкције тешко је закључити како је град изгледао у доба кнеза Лазара. Али, кад се има у виду да су сви средњовековни градови слично грађени, могућно је приближно добити и његову верну слику. Једном ивицом пространог поља на десној обали Западне Мораве, подложног плављењу реке и зато веома мочварном, пружају се на нешто више од три километра од реке две терасе – нижа богата изворском водом и виша, која је између питомог брега и леве обале Расине прелазила у прекрасну долину испод огранака Јастрепаца.

Платном зида у облику шестоугаоника ограђен је простор од око пет хектара. Зидало се на средњовековни начин изградње утврђених градова. Споља и изнутра дебелог зида узиђиван је тесан и брижљиво обрађених ивица крупан камен, а у средини је на дебели слој малтера, вероватно у „врљ креч“, ређано необрађено ситније камење („трпарац“), које је да би се што чвршће држало повезивано и хоризонтално постављеним дрвеним облицима („сантрачи“). Спољне стране зида грађене су наизменичним слојевима млечнобелог и тамномрког камена, те је зидно платно побуђивало пријатну слику шареног ћилима.

Осим главне куле (донжон), крај велике градске капије, на растојању од до двадесетак метара, уграђене су у градски зид мале четвртасте куле са странама основица од око четири метра. Оне су надвисивале платно за око два метра и на врховима су имале усечене зупце („стрелнице“). У њих се дрвеним степеницама улазило из града, а ради обједињавања одбране и преко горње површине платна зида. Зид између малих кула свакако није био виши од четири метра, док је ширина била нешто већа од два метра.

Главна кула је веома масивно грађена. Зидови у приземљу су скоро метар широки. Подигнута на дубоко укопанним темељима, она се благо сужавала према тераси на

врху, са које се пружао поглед на неколико километара унаоколо. Саграђена на три спрата (приземље, ложница, ризница, чардак) кула је омогућавала браниоцима града да се успешно и дуго боре са нападачима.

Главни улаз у град био је с десне стране донжона, између њеног побочног зида, који је у благом луку водио у приземље куле до степеништа за улазак на први спрат, и улаза у зидом заштићен простор града. Непосредно на први спрат донжона могло се ући и споља, на мала врата до којих није било степеништа. Највероватније је да су та врата само изузетно употребљавана и да се до њих долазило преко моста покретним дрвеним степеницама. Међуспратна конструкција била је дрвена. На терасу куле излазило се степеницама, највероватније дрвеним и постављеним унутар куле уз леву бочну ивицу.

Просторије у главној кули биле су тесне, влажне и веома мрачне. Само је чардак имао веће отворе на зиду, сличне прозорима. Остали спратови имали су веома уске отворе намењене војницима за осматрање и борбу. У донжону је за време мира становала само посада, а у ратно доба требало је да служи за склониште владаочеве породице, јер се потпуна заштита од изненадног продора непријатеља у град могла само у њој наћи.

Кнежев двор

На простору заштићеном зидом сазидан је двор кнеза Лазара. Очувани темељи двора и зграде поред њега наводе на сигуран закључак да су зграде имале већи број удобних просторија. Осим двора и споредних зграда, зиданих од дрвета, на каменним темељима и једном страном ослоњених на градски зид, сазидана је унутар града дворска црква. Свакако је изграђено и неколико неопходних радионица за оправку и израду оружја, алата и других војних и домаћих потреба.

Нису очувани остаци зидног платна подграђа (део зграда настањен становништвом), па је тешко рећи нешто иоле поузданије о месту подграђа. Предграђе је служило за трговање и безбедност градског становништва у доба одбране града од непријатеља. По правилу, у њему не би требало да буде кућа за становање, али их је, изгледа, у крушевачком граду било, с обзиром на то да је подграђе делимично саграђено у насељу. Дућани су у подграђу подизани око пространог трга (пијаце) на коме су одржавани и редовни панађури (вашари).

Досељење владара и његове свите у Крушевац условило је да се у њему настану и знатан број дворских службеника и часника, трговаца, занатлија и већег броја војника са својим старешинама. Нагло је повећан број становника града па је убрзо постао значајан привредни, војни и културни центар државе кнеза Лазара.

Злаћино доба древног Крушевца трајало је све до 1454. године, када је коначно потпао под отоманску власт и убрзо постао „Шарени град“ (Алиџе Хисар). Тек са обновом српске државе у XIX веку Крушевац почиње да доживљава постепени опоравак и јачање.

Остала је црква Лазарица

Крушевачки утврђени град знатно је страдао у бројним оружаним сукобима током своје дуго и бурне вишевековне прошлости. До нашег времена сачувани су скромни остаци некада моћне престонице кнеза Лазара. Данас су опстали остаци донжон куле кроз коју се улазило у град и део источног бедема, који се на њу надовезивао. У зидо-

вима куле и данас постоји ходник са степеништем, којим се стизало на више нивое и излазило на градске бедеме. Једна од посебних занимљивости те куле је и то да је озидана обланицама, што је права реткост и вероватно један од разлога за Турке да целој утврди дају име „Шарени град“. Простор некадашњег утврђења претворен је у јавни парк у коме се налази и Народни музеј. Парк је скоро у целини запуштен, осим око цркве. Бедеми, као и остаци других грађевина су у јако лошем стању, необележени и незаштићени од вандала.

Данас сећање на моћни град кнеза Лазара у свој својој лепоти и јединствености чува прелепа дворска црква Лазарица. То је довољан разлог да се запутимо у Крушевац како бисмо је посетили и покушали да дочарамо слику некада великог и утврђеног старог града. ■

Дејан РИСТИЋ